

دست‌نویس‌های ایرانی؛ ماوراءالنهر و هندی

● سوسن اصیلی

کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران

مشغولند. این مؤسسه که در سال ۱۹۶۴ تأسیس شده، نخستین مؤسسه تحقیقاتی دانشگاهی در زمینه پژوهش‌های علوم انسانی و اجتماعی برای مطالعات آفریقایی و آسیایی در ژاپن است. هر سال نتیجه پژوهش‌های، پژوهشگران این مؤسسه به شکل مقاله یا کتاب منتشر می‌شود. از جمله جدیدترین آثار منتشر شده در این مؤسسه کتاب جهان نسخه‌های خطی فارسی است که به همت دو تن از استادان ایران‌شناسی مؤسسه به چاپ رسیده است. دکتر کوئیچی هانه‌دا متخصص تاریخ میانه ایران و دکتر نوبوآکی کندو متخصص تاریخ معاصر ایران مجموعه‌ای از تصاویر نسخه‌های خطی فارسی را در این کتاب گرد آورده‌اند. کتاب دارای فهرست ژاپنی و فارسی و نیز یک مقدمه ژاپنی و یک مقدمه فارسی است. تصاویر به چاپ رسیده از آغاز و انجام چهل نسخه خطی است که همان‌گونه گردآورندگان در مقدمه توضیح داده‌اند، این چهل نسخه از میان تصویر ۵۸۴ نسخه‌ای انتخاب شده است که ایشان از کتابخانه‌های ایران و پاکستان و ازبکستان عکس‌برداری کرده‌اند. هدف ایشان از تصویربرداری این نسخه‌ها «تشخیص تفاوت و تحول خط و شکل حروف فارسی در مناطق ایران و آسیای مرکزی و هند که قرن‌ها زبان مشترک نوشتاری مردم آنجا بود» می‌باشد.

ترتیب تنظیم این مجموعه به ترتیب تاریخ کتابت نسخه‌ها است. قدیمی‌ترین نسخه ارائه شده از قرن هفتم و کتاب خلاصه رسائل اخوان الصفا متعلق به کتابخانه انجمن آثار و مفاخر فرهنگی است. جدیدترین نسخه نیز روزنامه میرزا کلانتر و متعلق به سال ۱۲۹۹ و باز هم از کتابخانه انجمن آثار و مفاخر فرهنگی است.

از مجموع ۴۰ نسخه ارائه شده در این مجموعه، یک نسخه از قرن هفتم، ۳ نسخه از قرن هشتم، ۵ نسخه از قرن نهم، ۸ نسخه از قرن دهم، ۱۱ نسخه از قرن یازدهم، ۵ نسخه از قرن دوازدهم و ۷ نسخه از قرن سیزدهم است.

■ کوئیچی هانه‌دا و نوبوآکی کندو، جهان نسخه‌های خطی فارسی، نمونه‌هایی از دست‌نوشته‌های ایرانی، ماوراءالنهری و هندی - توکیو: مؤسسه مطالعات زبان‌ها و فرهنگ‌های آسیا و آفریقا، دانشگاه مطالعات خارجی توکیو - ۲۰۰۶، ۹۷ صفحه، مصور، ۹۷ صفحه، رحلی، شومیز.

دانشگاه مطالعات خارجی توکیو (Tokyouniversityofforeignstudies) در سال ۱۸۷۵ با هدف آموزش زبان‌ها و فرهنگ‌های خارجی و روابط بین‌الملل تأسیس شد. این دانشگاه که از دانشگاه‌های قدیمی ژاپن است، در زمینه مطالعات بین‌الملل در ژاپن پیشرو است.

یکی از مؤسسات پژوهشی این دانشگاه مؤسسه مطالعات زبان و فرهنگ‌های آسیایی و آفریقایی است. در این مؤسسه بیش از ۴۰ پژوهشگر تمام وقت به تحقیق در زمینه مسائل مربوط به زبان، تاریخ و فرهنگ جوامع آسیایی و آفریقایی

در پایان کتاب کتابنامه منابع مورد استفاده و فهرست مؤسساتی که برای تدوین این مجموعه همکاری کرده‌اند، ذکر شده است.

این کتاب مجموعه زیبایی است که با کیفیت بسیار عالی و کاغذ گلاسه به چاپ رسیده است. شکل کتاب نشان‌دهنده علاقه و حساسیت گردآوردندگان آن نسبت به آثار خطی فارسی است.

گردآوری و انتشار چنین مجموعه‌ای در کشور ژاپن که خود به لحاظ نگهداری نسخه‌های خطی فارسی و عربی چندان غنی نیست، کار بسیار جالب و قابل توجهی است. به طور قطع اگر مؤسسه‌ای در ایران به انجام چنین کاری در سطح وسیع‌تر همت گمارد، می‌تواند نمونه‌های بیشتری را برای تدوین چنین مجموعه‌ای گرد آورد. کاری که برای بررسی خط و سیر کتاب‌نگاری بسیار مفید است.

نسخه‌های ارائه شده متعلق به کتابخانه‌های انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، مجلس شورای اسلامی، دانشگاه کراچی، دانشگاه پنجاب، موزه ملی پاکستان در کراچی و انستیتوی شرق‌شناسی ابوریحان بیرونی ازبکستان است. به دلیل اینکه روش چیدن تصاویر به ترتیب زمان است، نسخه‌های انتخاب شده در یک قرن از مناطق مختلف در کنار هم قرار گرفته‌اند. بعنوان نمونه در قرن ۱۱، نسخه‌هایی از کتابخانه‌های انجمن آثار و مجلس از ایران، و نسخه‌هایی از تاشکند و پاکستان پشت سر هم قرار گرفته‌اند. این کار برای مقایسه سیر خط در این مناطق بسیار مفید است، ضمن آنکه می‌توان سرلوح این نسخه‌ها و انجمن آن‌ها را نیز با هم مقایسه کرد. اما تدوین گران محترم این مجموعه در نظر داشته‌اند در یک قرن کتاب‌های یک کتابخانه حتماً پشت سر هم بیایند، مثلاً در قرن ۱۱ همه نسخه‌های کتابخانه تاشکند پشت سر هم بیاید و سپس نسخه‌های کتابخانه پنجاب آورده شود. همین مسأله باعث شده تا نظم تاریخی چیدن نسخه‌ها به هم بخورد و خواننده نتواند آثار مربوط به قرن ۱۱ را به ترتیب تاریخ مشاهده نماید. شاید بهتر می‌بود به جای این کار نسخه‌های هر قرن بدون در نظر گرفتن محل نگهداری آن‌ها به ترتیب تاریخ ارائه می‌شد.

از این تصویرها می‌توان به نکات جالبی نیز دست یافت، مثلاً در پایان نسخه هفت اورنگ جامی که متعلق به «کتابخانه انستیتوی شرق‌شناسی تاشکند» است، یادداشتی از رضاقلی خان هدایت نوشته شده است. این نسخه در هرات در سال ۸۹۵ هـ، کتابت شده است. هدایت نوشته «در دارالسلطنه طهران - این کتاب - خریده شده و تعمیر و تجدید و تجلید و تتیمیم پذیرفت. بلی جهان و هر چه در آن است جمله عاریتی است هر چند دیگری دعوی مالکیت این کتاب داشته و آن را از خود پنداشته اکنون چند روزی بعاریت با ماست. و انا الفقیه رضا قلی المتخلص بهدایت فی سنه ۱۲۵۸» (ص ۲۶)

در میان نسخه‌های ارائه شده از تاشکند چند سرلوح بسیار زیبا به چشم می‌خورد. از جمله سرلوح هفت اورنگ متعلق به قرن ۹، همان نسخه رضا قلی خان هدایت و دیگری نسخه تیمورنامه از قرن ۱۰ و نیز روضة الرضوان و حدیقة العلمان از قرن ۱۰ است.

در انتهای کتاب فهرست تصاویر کتاب‌ها به ترتیب نام مراکز نگهداری آن‌ها به زبان انگلیسی به چاپ رسیده است. در این قسمت ویژگی‌های کامل نسخه‌شناسی هر اثر همراه با ارجاع به صفحه کتاب ارائه شده است. در این قسمت مشخص می‌شود که بیشترین نسخه‌های ارائه شده در این مجموعه از انستیتوی شرق‌شناسی تاشکند با ۱۴ نسخه و کمترین آن‌ها از دانشگاه کراچی با یک نسخه است.